

Г. М. Іовчу,

аспірантка кафедри політології Інституту соціальних наук
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
к. 35, Французький бульвар 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна
тел.: +380679394996, e-mail: ana_iovtchou@mail.ru

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО АНАЛІЗУ ФЕНОМЕНУ “ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ГРОМАДЯН”

В статті здійснено аналіз теоретичних підходів щодо феномену участі громадян у політичному процесі в рамках теорій західноєвропейських політологів та наукових праць українських дослідників. В рамках розгляду категорій типологізації політичної участі зазначається пряма залежність між типом політичного режиму та рівнем залученості громадян до процесу прийняття політичних рішень.

Ключові слова: політична участь громадян, політична діяльність, демократичний режим, прийняття політичних рішень, політична залученість.

Політична участь громадян є одним із найважливіших критеріїв легітимації існуючої системи влади та збереження демократичного режиму.

Саме тому проблема участі громадян у політиці є об'єктом вивчення як теоретичної, так і прикладної політології, та у загальнотеоретичному плані ця проблема є традиційно актуальною в зарубіжній та відносно новою, але не менш актуальною, для вітчизняної політології. На сьогоднішній день найбільш широку теоретичну базу для вивчення проблеми політичної участі представляють роботи західних політологів і соціологів. Категорії “політичної участі” присвячені роботи С. Верби, І. Алмонда, Р. Даля, М. Конвейя, Р. Мілса, С. Ліпсета, М. Каазе, Дж. Кіма, Л. Мілбрайта, Н. Найя, К. Петмена, Г. Перрі і ін. Вони включають аналіз широкого спектру різних способів участі (або неучасті) суб'єктів у політиці як на індивідуальному рівні, так і через посередництво соціальних інститутів, і мають під собою належну емпіричну базу.

В цілому, в роботах перерахованих дослідників категорія “політична участь” отримала всебічну розробку відносно структури, форм, рівнів, методів реалізації, тобто всіх формальних і сутнісних сторін цього явища [3, с. 15]. Базові політологічні концепції, що існують на даний момент, акцентують увагу на засобах і методах вивчення даної проблеми, на прогнозах про характер прояву політичної участі в різних соціально-політичних умовах, а також на чинниках суб'єктивного та інституційного характеру прояву участі громадян у політиці.

У історії вивчення проблематики політичної участі в нашій країні можна виділити два основні етапи — до і після 1991 р. У роботах першого періоду, написаних у традиційному для радянського суспільствознавства ключі, ця проблематика отримала деяке непряме освітлення — в рамках

дослідження політичної активності трудящих і особи в соціалістичному суспільстві. Прояви політичної участі розглядалися переважно через соціальні групи і майже завжди — як позитивне явище, наростаюче у міру розвитку соціалістичного суспільства [6, с. 368]. Принциповий недолік робіт на дану тему полягав у концептуальній заданості наукових результатів, що базувалися багато в чому на статистиці, відірваній від реального політичного процесу.

Тому не випадково в Україні в кінці 80-х — на початку 90-х рр. у вітчизняній політології, в умовах демократизації політичної сфери, набули широкого резонансу роботи, в яких популяризувалися і аналізувалися погляди західних політологів на предмет аналізу феномена “участі громадян в політиці” [1, с. 267]. Одночасно з цим почалася розробка цієї проблеми в контексті українських реалій та почався процес теоретичного переосмислення її сутності. Феномен політичної участі став предметом досліджень Н. Дембіцької, Л. Угріна, І. Алексеєнко, О. Чемшита, Н. Ротар, В. Борнікова та ін.

Так, наприклад, Н. Ротар визначає політичну участь як “вплив громадян на функціонування політичної системи, формування політичних інститутів та процес вироблення політичних рішень” [7, с. 19], що відповідає традиційним політологічним підходам щодо аналізу політичної участі.

Відносно Росії, комплексний підхід до розробки теорії політичної участі запропонував Д. В. Гончаров у монографіях, спеціально присвячених цій темі. Він, зокрема, стверджує, що інститут політичної участі є надзвичайно складним соціокультурним явищем, і його теоретичний розгляд вимагає створення комплексної теорії, що охопить у цілісному аналізі безліч аспектів соціально-політичної динаміки сучасного суспільства [3, с. 23].

Важливим здобутком російської політологічної думки у цьому аспекті є акцентування уваги на проблемі адекватності термінологічного апарату. Так, наприклад, О. Мелешкіна зазначає, що на пострадянському просторі проблема термінологічної неадекватності основних категорій та понять, що належать до феномену “участі громадян у політичних процесах” призводять до неправильних інтерпретацій окремих положень традиційних концепцій “політичної участі громадян”. Так, на базі термінологічного апарату західних дослідників (насамперед англомовних) О. Мелешкіна пропонує такі термінологічні комбінації:

- політична поведінка — political behavior;
- політична діяльність — political action;
- політична активність — political activity;
- політична участь — political participation [7, с. 31].

Саме останній термін визначається О. Мелешкіною як такий, що відображає регулярний феномен, у рамках якого громадяни намагаються вплинути на процес прийняття політичних рішень.

У дослідженнях, заснованих на аналізі різних аспектів політичного життя в сучасній Росії, виявляються нові умови і можливості політичної участі, зміст політичних інтересів, що формуються, характер участі в політичному процесі деяких соціальних груп населення (найчастіше молоді),

робляться спроби оцінити масштабність і ефективність політичної участі і т. п. [11, с. 24].

В українській політології значну увагу відводять в основному чинникам, які впливають на політичну активність населення, проблемам абсентеїзму, політичній участі окремих соціальних груп (молоді, жінок), і звичайно, конкретним формам і механізмам політичної соціалізації (вибори, участь у діяльності органів місцевого самоврядування, політичних партій), включаючи конфліктні і протестні суспільні ініціативи. Але, разом з цим, не розроблені фундаментальні знання про природу українського суспільства і тих процесів, які визначають динаміку його розвитку [1, с. 273].

Можливо, що однією з причин такого явища є існуюче розмежування в роботах загальнотеоретичного характеру і прикладних дослідженнях. Це особливо чітко фіксується у виявленні і інтерпретації чинників, які впливають на рівень політичної активності суспільства. Таким чином, узагальнюючи концепції, що існують у вітчизняній політології, і погляди, можна стверджувати, що хоча поняття “політична участь” затвердилося в науці і практиці, вивчення механізмів його реалізації в рамках українського політичного простору знаходиться на початковому етапі.

В цілому дослідження учених з проблематики політичної участі можна розділити на декілька груп:

Першу групу складають роботи з теорії громадянської участі. У центрі уваги їх авторів — розробка понятійного апарату (понять “громадянська участь”, “політична участь” і зв’язаних з ними категорій “політична поведінка”, “політична активність”), а також методології і методики досліджень. Розглядаються інститути громадянської участі і структура політичної участі; чинники дії, види, рівні, типи участі (елітарний, репрезентативний, безпосередня участь); участь і абсентеїзм, автономна і мобілізована участь і т. д.

Під поняттям “громадянська участь” найчастіше розуміється один із принципів громадянського суспільства, побудованого на засадах конституційної демократії. Ідея громадянської участі припускає включення або залучення керованих до процесу управління (в обговорення і розробку політичних, соціально-економічних, культурних програм і проектів), вплив на ухвалення рішень і контроль за їх виконанням, самоврядування на “низовому” (місцевому) рівні [5, с. 231].

До другої групи входять роботи, присвячені політичній участі окремих груп населення і конкретним формам цієї участі.

Третю групу складають дослідження загального характеру. До них можна віднести роботи, присвячені становленню громадянського суспільства, політичній свідомості, політичному настрою, політичній поведінці, ціннісним орієнтаціям.

За загальним визнанням дослідників, ні у вітчизняній, ні в зарубіжній сучасній науковій літературі не існує однозначного визначення поняття “політична участь” [8, с. 143]. Найбільш універсальне визначення участі належить американському політологу Дж. Нагелю:

Політична участь — це ті дії, за допомогою яких рядові члени будь-якої політичної системи впливають або намагаються впливати на результати її діяльності [9, с. 117].

У цьому сенсі “участь” характеризує тільки конкретні форми практичних дій людини, незалежно від їх мотивації або умов здійснення. Іншими словами, до “участі” відносяться тільки реально здійснювані в політиці дії індивіда.

С. Верба, Н. Най та Дже-он Кім визначають політичну участь як “законні дії окремих громадян, спрямовані на те, щоб впливати на вибір урядового персоналу та/або його дії”, визначив таким чином поле для послідуєчих дискусій відносно легальності та/або легітимності окремих форм участі громадян у політиці [7, с. 20]. Це значно звузило поле теоретичного аналізу до рамок традиційних конвенційних форм політичної участі такі як голосування на виборах, звернення до політиків, участь у місцевому самоврядуванні тощо.

Німецький вчений, президент Міжнародної асоціації політичних наук М. Кааза аналізує політичну участь як “вільну активність громадян, зорієнтовану на прямий чи опосередкований вплив на ухвалення тих чи інших альтернатив на різних рівнях політичної системи” [4], що суттєво розширює зміст категорії “політична участь” та надає можливість вивчення усіх каналів впливу громадян на політичну систему.

Деякі автори під “політичною участю” розуміють, перш за все, те, наскільки задіяні громадяни в різних політичних процесах. При цьому вона може набувати різних форм прояву, як на вербально-емоційному, так і на інструментальному рівні. На емоційному рівні політична участь характеризується, зокрема певним рівнем інтересу суб’єкта участі, тобто громадян, до політичних процесів, які відбуваються в країні, рівнем і характером політичної інформованості. Інструментальний рівень політичної участі пов’язаний з активною діяльністю громадян. Її характеризують специфічні вектори: вона направлена на представництво і захист інтересів і суб’єктів, тобто громадян, і має за мету коректування політичних процесів відповідно до цих інтересів, а кінцевим її об’єктом є влада, окремі її представники і структури [3, с. 36].

Згаданому вище підходу щодо проблеми участі як до діяльного включення громадян в політику протистоїть концепція участі як психологічного залучення в процеси політичного життя, розробником якої є Х. Маккроски (участь як “відчуття залучення в процеси політичного життя”) [6, с. 379]. У цьому сенсі, деякі форми пасивного відношення індивіда до політичних процесів, зокрема, абсентеїзм, неоднозначно розцінюються політологами. Наприклад, Р. Хіггинс, називаючи “політичну інерцію” і пасивність громадян “основним ворогом людства” (разом з перенаселенням, голодом, браком ресурсів і деякими іншими явищами), виключає її з політичної участі. Інші (З. Верба, Л. Пай), через масовість такого роду фактів, навпаки, розцінюють їх як одну з форм діяльного відношення індивідів до політики [9, с. 123].

У якості основних форм участі більшість дослідників виділяють такі, як:

– голосування (центральний і найбільш масовий метод політичної участі в системах змагань, що реалізовується в рамках виборів, референдумів, плебісцитів);

– участь у політичних кампаніях;

– особисті контакти з політиками;

– участь у місцевому політичному житті (в рамках діяльності локальних співтовариств);

– конфліктна участь (участь в акціях протесту — страйках, пікетах, демонстраціях і ін.) [1, с. 269].

За типом законодавчої закріпленості розрізняють:

– конвенціональні (законні) типи політичної участі;

– неконвенціональні (незаконні) типи політичної участі [9, с. 125].

Американські політологи С. Верба і Л. Пай виділяють такі різновиди політичної участі:

– пасивні форми політичної поведінки громадян;

– участь людей тільки у виборах представницьких органів влади або тільки у вирішенні місцевих проблем;

– політичні дії активних учасників передвиборних кампаній;

– діяльність політичних активістів, що поширюють свою активність на всю сферу політики;

– професійні дії політиків [8, с. 64].

У найзагальнішому вигляді різноманіття форм і різновидів політичної участі залежить від певних властивостей індивіда, що діє, характеру режиму правління, а також від конкретної ситуації. Так, в одних політичних системах індивід має можливість практично реагувати на вчинки властей, що зачіпають його, робити ті або інші дії як реакцію на ситуацію, що склалася в країні (регіоні), а в інших те ж прагнення діяти натикається на жорсткість і непристосованість політичних структур до такого роду бажанням індивідів. Наприклад, в багатьох демократичних країнах широко поширені судові процеси, в яких пересічні громадяни оскаржують дії правлячих структур.

В той же час у тоталітарних і деспотичних державах неможливі не тільки індивідуальні, але і групові форми політичної участі людини (у вигляді діяльності партій, суспільно-політичних рухів і т. д.) [2, с. 142]. Отже, різноманітність форм політичної участі незмінно визначається також наявністю умов і розгалуженістю структур, здатних сприймати індивідуальні запити громадян до влади.

Отже, підводячи підсумки, слід зазначити, що незалежно від теоретичної школи всі дослідники збігаються в одному — політична участь є одним із найважливіших демократичних інститутів, який забезпечує реалізацію політичною системою основної функції — виявлення, формування і вираження інтересів громадян. Все частіше на даний час саме міра участі громадян у рамках процесу прийняття політичних рішень та впливу на політичну систему в цілому служить вирішальним критерієм якісного оцінювання політичної системи та характеризує наслідки взаємодії політичних інститутів, соціально-економічних інтересів та сил, національних традицій та типу політичної культури.

Література:

1. Алексеев І. Політична участь: здобутки, проблеми, перспективи // Вісник УАДУ. — 2002. — №4. — С. 267–274.
2. Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії: Моногр. — Луцьк: РВВ “Вежа” Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 2007. — 524 с.
3. Гончаров Д. В. Теория политического участия. — М., 1997. — 285 с.
4. Кааза М. О политическом действии и не только. — Доклад на специальной пленарной сессии Президента МАПН на XX-м Всемирном конгрессе Международной ассоциации политической науки “Работает ли демократия?”, 13 июля 2006 г. (Фукуока, Япония). / Перевод с англ. Л. В. Сморгунова // <http://www.politex.info/content/view/308/30/>
5. Мандатов А. С. Проблемы политического участия в демократическом процессе // Социально-гуманитарное знание. — 1999. — №2. — С. 229–248.
6. Основи демократії: Посібник / За ред. А. Колодій. — К.: “АйБі”, 2002. — 680 с.
7. Ротар Н. Ю. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду: Монографія. — Чернівці: Рута, 2007. — 472 с.
8. Сморгунов Л. В. Современная сравнительная политология: Учебник. — М.: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2002. — 472 с.
9. Соловьев А. И. Политология: политическая теория, политические технологии: Учебник для студентов вузов. — М.: Аспект Пресс, 2003. — 559 с.
10. Чемшит А. А. Государственная власть и политическое участие. — Киев: Украинский центр духовной культуры, 2004. — 528 с.
11. Шевченко Ю. Политическое участие в России // Pro et Contra. — 1998. — №3. — С. 22–31.

А. М. Іовчу,

кафедра політології

Інститута соціальних наук

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

к. 35, Французский бульвар, 24/26, м. Одеса-58, 65058, Украина

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К АНАЛИЗУ ФЕНОМЕНА “ПОЛИТИЧЕСКОЕ УЧАСТИЕ ГРАЖДАН”

Резюме

В статье осуществлен анализ теоретических подходов относительно феномена участия граждан в политическом процессе в рамках теорий западноевропейских политологов и научных трудах украинских исследователей. В рамках рассмотрения категорий типологизации политического участия отмечается прямая зависимость между типом политического режима и уровнем задействованности граждан в процесс принятия политических решений.

Ключевые слова: политическое участие граждан, политическая деятельность, демократический режим, принятие политических решений.

A. Iovchu

Politology Department
of the Institute of Social Sciences
Odessa National University I. I. Mechnikov
r. 35, 24/26 Frantsuzsky Boulevard, Odessa, 65058, Ukraine

**THEORETICAL APPROACHES TO THE ANALYSIS
OF THE PHENOMENON OF “POLITICAL PARTICIPATION
OF CITIZENS”**

Summary

The analysis of the theoretical approaches to the phenomenon of participation of citizens in the framework of the political process based on the concepts of the Western political scientists as well as Ukrainian researchers is made in the article. In the light of analysis of categories of listing different types of political participation, the direct dependence is mentioned between the type of the political regime and the level of involvement of citizens in the process of making the political decisions.

Key words: political participation, political activity, democratic regime, making political decisions.